

POEME O JOVU KNJIŽEVNOST DREVNOG BLISKOG ISTOKA

Marko Višić

In his study „Poems about Job“, the author takes the point of view of natural and logical philosophy as well as literary-theoretical and historical analysis of the Poems about Job. The author describes the time of creation of the Sumerian, Acadian, Egyptian and Hebrew Poem, having previously explained the basic characteristics of the Sumerian, Acadian, Old Babylonian, Hebrew and Egyptian literature.

The author pays particular attention to the problem of human suffering and its justifiability through an exhaustive analysis of the concept of sin and impurity.

I Sumersko-akadska (asirsko-vavilonska) hebrejska i egipatska književnost

1. Problem anonimnosti, periodizacije i misaonog jedinstva bliskoistočne književnosti

Istraživači misaonog, time i književnog stvaralaštva narodâ drevnog Bliskog istoka poodavno su uočili¹ da se književna djela drevnih Sumerana, Akađana, kao i njihovih posljednika

¹ Cf. O. Weber, *Die Litetur der Babylonier und Assyryer*, Leipzig 1907, S. 2; B. Meissner, *Die Babylonisch-Assyrische Literatur*, Potsdam 1927, S. 2.

Asirana i Vavilonjana, te starih Egipćana i Hebreja, ne mogu pobliže odrediti prema autorima i vremenu postanja. To će reći da istoriju stare bliskoistočne književnosti nije moguće napisati po imenima autorâ, niti, bar kad je riječ o sadržaju pojedinih djela, po razdobljima, već jedino po književnim rodovima i vrstama, analizirajući ih u pogledu sadržaja i forme. Ovome su dobar primjer sumersko-akadski mitovi, odnosno predanja o postanju i uređenju kosmosa, kao što su *Lahar i Ašan*; *En-Ki i Nin-mah*; *En-lil i Nin-lil*; *En-Ki i Nin-hursag* itd, ili pak egipatska predanja, odnosno misteriji, kao što su *heliopoljski*, *memfijski*, *hermopoljski* i *tebanski*. Tim se misterijima mogu pridružiti *Tekstovi piramida*, *Tekstovi sarkofaga* i zaupokojni spisi zvani *Knjiga mrtvih*² kojima ne znamo ni ime autora ni vrijeme postanja³, osim da su *Tekstovi piramida* nastali u vrijeme

² Istini za volju drevni Egipćani nisu poznavali ni jedan tako naslovljen spis. Naziv *Knjiga mrtvih* egiptolozi su, kao što je poznato, pozajmili od pljačkaša grobnica i lopova koji su svitke papirusa zatečene uz pokojnika nazivali *Knjiga mrtvog čovjeka*. Tim nazivom, pionir egiptologije Karl Richard Lepsius oslovljava Veliki papirus iz Turina koji prevodi na njemački, dajući mu naslov *Das Todtenbuch der Ägypter*, i godine 1842, objavljuje u Leipzigu.

Ti spisi, međutim, tek negdje početkom tebanskog perioda, od šesnaestoga vijeka prije Hrista, nose naslov *Reu nu pert em rhu*. Ako pak naziv egipatskog donjega svijeta, *Duat*, znači Zora, Jutro, Sutra, onda je izvorni naslov Egipatske knjige mrtvih, koja opisuje putovanje duše umrlog kroz *Duat*, jedino pravilno prevesti kao *Knjiga izlaženja*, *Knjiga ulaženja*, tačnije *Knjiga rađanja u dan*, to jest rađanja u više sfere duhovnog, pri čemu se misli na oslobađanje od ovozemaljskog i ulaženje u sfere božanskog, o čemu više vidjeti u našoj studiji *Duhovni i vjerski život drevnih Egipćana*, pisanjoj kao uvod u djelo *Egipatska knjiga mrtvih*, „Svjetlost“, Sarajevo 1989.

³ U ovome donekle čine izuzetak sumersko-akadski *Ep o Gilgamešu* i sumersko-akadski *Ep o stvaranju* (*Enuma eliš*). *Epu o Gilgamešu* bi, s obzirom da u njemu nije riječ o nekom značajnijem istorijskom događaju

Staroga kraljevstva (2650–2220) *Tekstovi sarkofaga* u vrijeme Srednjega kraljevstva (2100–1786) i *Knjiga*, odnosno *Knjige mrtvih* u vrijeme Novoga kraljevstva (1567–1085). Rečeno vrijedi i za staru hebrejsku književnost, u prvom redu za poetska ostvarenja, kao što su *Pjesma nad pjesmama* i *Knjiga o Jovu*.

Uprkos rečenom, moguće je, makar približno, utvrditi vrijeme postanja i cvjetanja kako sumerske, akadске i hebrejske tako i egipatske književnosti uopšte.

Što se tiče sumerske književnosti, prvi književni tekstovi pojavljuju se oko 2600. godine prije našega računanja vremena, ispisani klinastim pismom na glinenim pločicama. Svoj procvat doživljava u vremenu od 2000–1800. godine; u to vrijeme, naime, nastaje većina književnih ostvarenja na sumerskom jeziku, dok su književna djela na akadskom iz toga razdoblja sporadična.

Prodiranjem Semita, konkretno Amorićana sa Zapada i njihovim jačanjem početkom drugoga milenija dolazi do potiskivanja Sumerana sa političke pozornice bliskoistočnih naroda, time i do polaganog gašenja njihova književnog stvaralaštva

drevnih Sumerana, odnosno Akađana i Vavilonjana, već o skupu priča, odnosno legendi o Gilgamešu, tome bliskoističnom Heraklu iz grada Uruka, više odgovarao naslov *Niska o Gilgamešu*, odnosno izvorno *Iškar Gilgameš*, kako ga zapravo i nazivahu drevni Vavilonjani, navodeći autora epa imenom Sinleqe-unninni. Rečeno o *Epu o Gilgamešu* vrijedi i za najznačajnije djelo vjerske književnosti drevne Mesopotamije, za *Ep o stvaranju (Enuma eliš)* iz druge polovine drugoga hiljadugodišta čiji se autor potpisuje kao Kabti-Ilani-Marduk.

Usput dodajmo da je IP Književna zajednica iz Novoga Sada godne 1993, objavila *Ep o Gilgamešu* u prevodu autora ove studije sa njegovim komentarijama i uvodnom studijom, dok je IPC-Istočnik iz Novog Sada god. 1994, objavio *Ep o stvaranju (Enuma eliš)* također u prevodu autora ove studije sa njegovom uvodnom studijom i komentarima.

koje je trajalo od 2600–1600, nastavljajući život u obrednoj književnosti sve do prvoga stoljeća prije Hrista.

Gašenje sumerske književnosti praćeno je procvatom *akadske*, odnosno *vavilonske* književnosti oko 1600. godine čiji počeci sežu do početka drugoga hiljadugodišta. U vremenu od petnaestog do trinaestog vijeka u vavilonskoj književnosti nastupa stagnacija nakon čega u dvanaestom stoljeću dolazi do nove „provale stvaralačkog djelovanja“. U vrijeme ovoga, drugoga, procvata vrši se kanonizacija sumersko-akadske, odnosno njene posljednice, vavilonske književnosti koju su Asirani u potpunosti kooptirali, malo što joj originalnoga dodajući. U kanoniziranoj verziji književnih spisa podjela se vršila prema pločicama, pri čemu je pločica odgovarala jednom pjevanju, a niz pločica knjizi. Dodajmo uzgred da je u kanonskoj verziji isključivo jezik starih izvornika.

Mada je donekle moguće odijeliti sumersku od akadске književnosti u pogledu vremena postanja, to, međutim, nije izvodljivo u pogledu sadržaja pa i same forme, odnosno stila. Može se, naime, zasigurno ustvrditi da one čine jedinstvenu i nerazdvojnu *misaonu cjelinu*, odnosno jedinstvo, upravo u pogledu sadržaja, jer Sumerani, Asirani i Vavilonjani imaju skoro jedinstvenu kulturnu i religijsku osnovu koja je istim duhom nadahnjivala i sumerska i akadška književna djela, uprkos urođenoj sklonosti za ovu ili onu književnu vrstu, odnosno rod.

Što se tiče hebrejske književnosti, tome baštiniku sumersko-akadske, odnosno vavilonske i naročito kanaanske književnosti, najranija književna djela do nas su, za razliku od književnih tvorevina drevnih Sumerana, Akađana, Vavilonjana i Egipćana, doprla u neizvornom, prerađenom obliku u opusu poznatom pod nazivom *Biblija* koji se dijeli na *Stari* i *Novi zavjet*.

Vrijeme postanja pojedinih pjesničkih dijelova *Staroga zavjeta*, kao što su *Mirjamina pjesma* (*Izlazak* 15.1–18); *Mojsijev*

blagoslov (Ponovljeni zakon 33) ili Deborina pjesma (Sudije 5) datira se između dvanaestog i desetoga vijeka prije nove ere.

Uprkos tome što se u tim pjesničkim umotvoreninama osjeća jasan uticaj vavilonske i posebno – kanaansko-ugaritske književnosti, poblizje rečeno epova sačuvanih u gradu-državi Ugaritu na sjeveru Sirije, za njih se ipak može s pravom ustvrditi da su plod hebrejskog pjesničkog genija.

Počeci *pisane* književnosti – nastale iz sadržajno veoma bogate *usmene* književnosti – datiraju se u vrijeme kralja Jošije, što će reći u sedmi vijek prije Hrista, kada dolazi do redakcije djela, kao što su *Jošuiina knjiga; Knjiga o Samuelu; Knjiga o kraljevima i Knjiga o sudijama*. Svoj procvat doživljuje u petom vijeku prije nove ere, kada dolazi do redakcije *Knjige o Jovu, Mudrih izreka, Pjesme nad pjesmama, brojnih Psalama, Knjige o Ruti* i ostalih djela uključenih u konačni hebrejski kanonski tekst *Starog zavjeta* potvrđen od hebrejskog rabinskog sinoda u gradu Javne između 90. i 100. godine nove ere.

Kad je, pak, riječ o staroegipatskoj književnosti, najraniji književni spomenici sežu do vremena Staroga kraljevstva. Procvat doživljava u vrijeme Prvoga međustanja (2300–2100) kada nastaju osnovni književni rodovi i vrste koji razvojni vrhunac dosežu u vrijeme Srednjega kraljevstva. U tome razdoblju nastaju klasična djela egipatske književnosti po obilju, vrstama, tematici i tonu.

Nakon ovoga zlatnoga perioda dolazi do postupne stagnacije u Drugome međustanju (1786–1567) da bi u vrijeme Osamnaeste i Devetnaeste dinastije (1567–1200) doživjela svoj vrhunac. U to vrijeme nastaju ne samo spisi nazvani *Knjiga mrtvih* već i brojne himne vrhunske umjetničke vrijednosti, kao što je veličajna *Himna Atonu*, sunčanom disku faraona-reformatora Ekhnatona. Mada ove himne, pisane novoegipatskim jezikom, imaju visoku umjetničku razinu, ipak su i one sastavljane po uzoru na stariju himničku, odnosno hijeratsku poeziju,

pisanu srednjoeipatskim ili klasičnim ili pak staroeipatskim jezikom.

Studiozno istraživanje sumersko-akadske i egipatske književnosti ukazuje da u pogledu tema, time i sadržaja, čine *jedinstvenu misaonu cjelinu*, čemu je uzrok to što su se obje nadahnjivale iz istog, vjerskog izvora, iz njega crpeći i odgovarajuću tematiku zaodjevenu u ruho mita i simbolike. Ništa manje nije značajna ni činjenica da je izvor vjerskim predstavama drevnih Sumerana i Egipćana, bar kad je riječ o glavnim božanstvima, isti, što je sa svoje strane umnogome uticalo na *misaono jedinstvo* obiju književnosti⁴.

2. Rodovi sumersko-akadske, hebrejske i egipatske književnosti i njihove vrste

Sumersko-akadsku i egipatsku književnost u pogledu tema i sadržaja dijelimo na *vjersku i svjetovnu* koje, dalje, s obzirom na način iskazivanja, dijelimo na epsku, lirsku i proznu književnost, odnosno rodove.

Kad je u pitanju *epaska* ili *pripovjedna* književnost, čija je glavna odlika opisivanje događaja i crtanje situacija, valja istaći da je malo naroda u starome svijetu čiji se pjesnički genije tako sjajno ovaplotio u ovoj književnoj vrsti kao što je slučaj s drevnim Sumeranima i Akađanima, odnosno Vavilonjanima i Asiranima. Oni, naime, u ruho poezije zaodjenuše *podvige legendarnih junaka* božanskog ili ljudskog porjekla, tako stvarajući mitološke i nacionalne epove, odnosno epske spjeve, kao što su *Enmerkar i gospodar Arate*, najduža sumerska epska bajka; *Gilgameš i Agga od Kiša*, junački ep; dalje, *Spjev o Adapi*, epska priča; *Spjev*, odnosno *Ep o Gilgamešu*, polulegendarnom kralju iz grada Uruka; *Ep o boginji Agušaji*; *Ep o bogu Erri* itd. Potom, u ruho

⁴ O tome up. R.K.G. Temple, *Tajna zvijezde Sirius*, „Stvarnost“, Zagreb, 1978, str. 61–96. (Preveo s engleskog Tomislav Odlešić).

epskog pjesništva zaodjenuli su i svoje *predstave o postanju kosmosa, svijeta bogova i ljudi*, o čemu govore sumerska mitološka predanja, odnosno mitovi *Lahar i Ašnan; Postanje i posvećenje trnokopa; Gilgameš, Enkidu i donji svijet*, te sumersko-akadski *Ep o stvaranju*. On, kao i akadaska, odnosno vavilonska *Poema o potopu* govori ne samo o postanju božanskog roda i o uređenju kosmosa već i o razlozima postanja ljudskoga roda.

Mesopotamljani su, k tome, u ruho epske poezije zaodjenuli i *predanja o uređenju Zemlje i utemeljenju civilizovanog života* na njoj, čemu su posvećena mitološka predanja, to jest mitovi *En-lil i Nin-lil; Podvizi i djela boga Ninurte; En-Ki i Sumer* itd, kao i predstave o *zagrobnom životu*, zaodijevajući ih u ruho mitova i himni, kao što je mit o bogovima donjega svijeta nazvan *Nergal i Ereš-ki-gal* te himna *Silazak boginje Inanne u donji svijet*.

Što se tiče epske ili pripovjedne književnosti drevnih Hebreja, ona, slično egipatskoj, ne poznaje nacionalni, a posebno ne mitološki ep koji bi opisivao podvige čovjeka, odnosno nekog božanstva.

Drevni Hebreji, naime, kao izraziti henoteisti, odnosno monoteisti nisu poznavali mitove u klasičnom obliku, jer oni pretpostavljaju vjeru bar u dva i više božanstava. To što se u *Starom zavjetu*, posebno u *Genezi* ipak susreću mitološki motivi, kao i borba vrhovnoga boga drevnih Hebreja Jahve-a sa Rahabom, Levijatanom, Behemotom i drugim nemanima, ima svoje opravdanje u tome što se time želi istaći uzvišenost, veličina i svemoć vrhovnoga boga.

Dodajmo usput da ideja monoteizma, kao ideja vodilja, provi-
java kroz sve dvadeset i četiri knjige *Staroga zavjeta*, s razlo-
gom što se njome težilo „povezivanju srodnih plemena u širu
političku i državnu zajednicu“, a prikazana je „kroz savez
jedinoga boga sa svojim izabranim narodom“.

Stara hebrejska književnost poznaje, međutim, drugu oblast
epske književnosti, poznaje *bajku i pripovjetku*. Tako u *Knjizi*

Brojeva 22. 21–35, susrećemo bajku o vraču, odnosno proroku Bileamu i njegovoj magarici koja bez božje pomoći, kao od šale tri puta ugleda anđela boga Jahve, a prorok *Bileam* ni jednom! U *Prvoj knjizi o Kraljevima* 3. 16–28, susreće se bajka o pravičnoj i mudroj presudi kralja Solomona dvjema majkama koje su se prepirale o majčinstvo. U istoj *Knjizi*, pogl. 17. 1–16, susrećemo bajku o proroku Iliji i čudesima što ih on čini, dok u *Drugoj knjizi o Kraljevima* 4. 1–44, susrećemo nekoliko bajki o čudesima proroka Elizeja, učenika i zamjenika proroka Ilije.

Od pripovjesti najčuvenija je pripovjest o dvije udovice imenom Ruta i Noemi, sačuvana u *Knjizi o Ruti* u kojoj se govori kako Ruta Moapka nije htjela da napusti svekrvu Noemi koja se – pošto joj muž Elimeleh i dva sina Mahlon i Kiljon umriješe u Moabu, kamo su došli iz *Betlehema* u vrijeme gladnih godina – odlučila vratiti u *Betlehem*. Po povratku u rodni *Betlehem* Noemi se pokaza čovječnom prema snahi Ruti koju uspije udati za rođaka imenom Boas.

Dok *Knjiga o Ruti*, napisana klasičnim hebrejskim jezikom, govori o životu i običajima na selu, istodobno ustajući protiv zabrane sklapanja brakova između Izraelaca i susjednih naroda, dotle pripovjest o Esteri sadržana u *Knjizi o Ester* govori o rodoljublju i časti. Ester i njezin stric Mordekaj pokušavaju spasiti svoj narod od Hamana, doglavnika persijskog kralja Ahašvera (Kserksa) koji nepravedno optuži njihov narod. Da bi naum izvela u djelo Estera se udaje za Ahašvera, stiče njegovo povjerenje i umjesto njezinog naroda strada sam Haman.

Od pripovjesti spomenimo još *Pripovjest o Josifu i njegovoj braći* koja su ga iz zavisti prodala arapskim trgovcima, o čemu se govori o *Genezi* 37; 39–48; 50.

Književnost drevnog Egipta, slično hebrejskoj, ne poznaje onu vrstu epske poezije kakvu poznaje mesopotamska, posebno kad je riječ o nacionalnom i mitološkom epu. Tome valjan razlog može biti činjenica što drevni Egipćani nisu priznavali lično

herojstvo smrtnika, kao i to što njihovo vrhovno božanstvo zvano Neter-Neteru (Počelo-Počelâ) iz koga ostala božanstva emaniraju kao metafizički, kosmički i htonski Neteri, nije bilo tjelesno biće koje se sa ostalim božanstvima upliće u život ljudske zajednice, što je bio slučaj s bogovima starohelenskog panteona, što nam dobro očituje Homerova *Ilijada*, nacionalni ep drevnih Helena koji opisuje jedan od ključnih momenata iz njihove istorije, što i jeste glavna odlika nacionalnog epa.

Nasuprot rečenom, *epske mitove i epsku naraciju* susrećemo u nekoliko vrsta egipatske književnosti, u prvom redu u *Pobjedničkim himnama* sastavljenim u čast pojedinih vladara i njihovih podviga, kao što je slučaj s Pobjedničkom pjesmom faraona Tutmosa Trećeg iz petnaestog vijeka, ili pak s pobjedničkom pjesmom *Bitka kod Kadeša* sastavljenom u čast, doduše hipotetičke pobjede Ramzesa Drugog nad Hettitima u trinaestom stoljeću, u kojoj su neki egiptolozi skloni vidjeti egipatski nacionalni ep⁵.

Ako egipatska književnost nije poznavala ni mitološki ni nacionalni ep, ona je, međutim, prva od svih književnosti staroga svijeta razvila drugu oblast epske ili pripovjedne književnosti – *priču i bajku* u kojima ničim nesputana, pjesnička mašta i dar pripovjedanja dostižu vrhunac, čemu je više razloga. Kao prvo, istraživačima duhovnog i vjerskog blaga staroga Egipta dobro je poznato da se razna kosmogonijska i teogonijska predanja, nastajala u različitim vjerskim centrima, nisu međusobno potirala. Drugim riječima nisu dobila status dogme, odnosno nisu bila utjerana u čvrste kalupe, u svete knjige određene za recitovanje prilikom pojedinih svetkovina, kao što je bio slučaj sa sumersko-

⁵ Nužno je napomenuti da *Pobjedničke pjesme* ustvari pripadaju himničkoj lirskoj poeziji, predstavljajući isključivo dio natpisa što su ih pojedini vladari dali uklesati na zidovima i stubovima hramova, kao što je slučaj u gradovima Karnaku, Tebi itd.

akadskim *Epom o stvaranju* (po prvim riječima nazvan *Enuma eliš*) recitovanim o vavilonskoj Novoj godini. Ako uistinu egipatska kosmogonijska i teogonijska predanja, odnosno teološke priče nisu imale zadatak da strogo, dogmatski izlože svoj predmet, što će reći da nisu imala ni stalan kanonski oblik, a to opet da se mali broj njih razvio u pravi mit. Hoću reći, nije se razvio u istinsko, dramsko i ritualno izlaganje nekoga događaja, neke kultne radnje kakvu susrećemo u *Mitu o Ozirisu i Izidi*.

Gore iznijeto uticalo je da je egipatska, ničim neometana priča, odnosno bajka mogla do maksimuma razviti svoje „unutarnje pripovjedne mogućnosti time i unutrašnje mogućnosti karakterizacije lika“, što je slučaj i s mitološkim pričama drevne Helade u kojima se ista mitološka, odnosno vjerska tema obrađuje na razne načine, a likovi božanstava crtaju po volji.

Gore izloženo lijepo se odrazilo u nekoliko bajki, odnosno pripovjesti, kao što je *Pripovjest o Sinuhe*; *Pripovijest o brodolomcu*, ili pak mitološka legenda *Istrebljenje ljudskoga roda*; *Pripovijest o dva brata*; *Unamunovo putovanje u Fenikiju*; *Bajka o ukletom kraljeviću*; *Legenda o faraonu Khufu* (Keopsu) i *magima* i njima sličnim bajkama i pripovjestima koje su nesumnjivo uticale na razvoj književnih vrsta kod drevnih Hebreja, što je i razumljivo ako se podsjetimo činjenice da su oni nekoliko vjekova proveli u starom Egiptu gdje su se susreli sa visokom egipatskom civilizacijom, odnosno kulturom i dostignućima na polju arhitekture, vajarstva, književnosti i drugih duhovnih postignuća.

Kad smo već kod epske književnosti, uzgred dodajmo da su proizvodi kolektivnog duha u kojima se ogleđa najranija slika postanja i opstojnosti univerzuma, svijeta bogova i ljudi i života uopšte, kao što su mitovi i epovi o stvaranju te pripovjesti bajke, basne i priče, ukoliko nisu plod fantazije, osmišljene predstave, izraz čovjekova određenja, stava prema prirodi i društvu. Kao

takvi ti su plodovi duha po svojoj suštini logičke predstave, odnosno razmišljanja i domišljanja o postanju i uređenosti bivstvjućega svijeta, odnosno promišljanja o njegovoj omudrenosti i silama koje ga održavaju.

Oni se, kao plod prirodne, urođene svijesti naroda, iako ih većinom stvaraju obdareniji pojedinci, javljaju u sličnom ruhu u svim krajevima svijeta i prenose se s generacije na generaciju unutar čitave zajednice koja tu duhovnu baštinu obogaćuje i mijenja, pritom zadržavajući jezgro iste, što će reći kolektivni nazor na postanje i uređenost svijeta i života.

Prirodni osnov umnih ostvarenja izraženih u mitovima, epovima, bajkama i pričama jeste osobita duhovnost članova određene zajednice, duhovnost kao posebna struktura, sklop duhovnih sila koji se, kao spoj višesložnih sposobnosti označava i nazivom temperament pod čim se podrazumijeva *zaokruženi životni lik*, hoću reći, način života i svjesnog djelovanja.

Na postanje umnih tvorevina podjednako utiče i rodno mjesto, rodna gruda, odnosno zavičaj kao sklop, skup posebnih prirodnih okolnosti koje karakterišu prostor u kojemu obitava i djeluje neki narod. Baš te okolnosti odlučujuće utiču na razvoj ovakvih i onakvih duševnih osobina koje utiču da ljudi koji borave u takvom prostoru skoro podjednako doživljava prirodnu okolinu, pojave u njoj i samo društvo, odnosno društveni i lični život. To pak utiče da pogled, nazor *na samo postanje* i opstojnost te na krajnji cilj života čovjeka, prirode i samih bogova takve zajednice bude upriličen na toj osnovi i, da bude odraz njezina životna iskustva u datim okolnostima.

Osim toga, mitsko se, i uopšte književno stvaralaštvo – kao idejni, sagledani i idealni, uzorni stavovi nastali pod uticajem doživljenog trenutka koji čini bit mitova i epova, priča i bajki, stavovi primjenjeni na *konkretne prilike života*, kao mišlju i osjećanjima dokučeno objavljenje neke istine, odnosno intuitivno dokučen i misaono opravdan i svrhovit krajnji cilj kojemu

valja svjesno težiti – karakteriše time što to iskustvo dobijeno iz proživljenog trenutka, prvobitnom čovjeku, i nama samima, stoji u svijesti kao odslik doživljenog, ovu u potpunosti obuzimajući. Iz toga doživljenog intuitivnog motrenja rađaju se duhovni pojmovi kao stanovita određenja, odnosno značenja koja dalje vode omudrenosti života. To se značenje bitno razlikuje od umijećem pažljivo konstruisane pouke, što je razumom podjednako primamo i drugima prenosimo⁶.

Kad je, međutim, riječ o strukturi i funkciji epova i mitova, priča i bajki i međudnosa ovih književnih tvorevina, savremeni istraživači su mišljenja da se ove književne vrste međusobno prepliću i prožimaju, nadopunjuju i obogaćuju.

Što se tiče porijekla, u nauci se vjeruje da je izvor mita, koji prema bajci i epu predstavlja određenu metastrukturu, kulturna radnja, odnosno religijski obred. Religija, po mišljenju modernih istraživača ovih književnih vrsta, kao što su Vladimir Prop, P. A. Grincer i drugi, ima izvor u bajci⁷.

Kad je riječ o *lirskoj* poeziji, čije je svojstvo izražavanje osobnih doživljaja, čuvstava i misli, ona se po tematici koju opjeva dijeli na vjersku i svjetovnu.

Vjersku lirsku poeziju bliskoistočnih naroda sačinjavaju *lirske pjesme ispevane u čast određenih božanstava*, kao što su u sumerskoj književnosti: *Dumuzi i Inanna – Ljubav u giparu*, *Dumuzi i Inanna – Ljubavna ekstaza*, *Inanna i kralj – Blagoslov*

⁶ Up. Albert Bazala, *Heziod*, „Matica Hrvatska“, Zagreb 1970, str. 59. i d.

⁷ O funkciji, strukturi mitoloških priča, epova i bajki uporedi: G. Dumézil, *Mythe et épopée* I–III, Paris 1968–1973; Eliade, *Le Mythe de l' éternel retour*, 1949; E. O. James, *Myth and Ritual in the Ancient Near East*, London 1958; P. A. Grincer, *Epos drevnego mira*, Moskva 1972; E. M. Meletinski, *Poetika mita*, „Nolit“, Beograd 1983. (Preveo s ruskog Jovan Janićijević); Vladimir Prop, *Morfologija bajke*, Beograd 1982. (preveo s ruskog Petar Vujičić i drugi.)

za svadbenu noć, i Šu i Tefnut – Vjenčanje u Ombosu, iz egipatske književnosti.

Navedene pjesme, iako je u njima riječ o božanskim bićima, po sadržaju i načinu opisivanja likova umnogome nalikuju na svjetovnu ljubavnu liriku što opjeva senzualnu ljubav dvaju ljudskih bića. Ništa neobično ako prizovemo u pamet činjenicu da su ovakve pjesme imale kulturni, odnosno obredni karakter i bile recitovane u vrijeme smjene godišnjih doba, odnosno u doba proljetnih svetkovina u čast ponovnog buđenja generativnih sila Majke Zemlje, kad se čitava priroda zaodijeva u zeleno ruho; u vrijeme kad su se bogovi smrti, odnosno zime, što ju oličavahu egipatski Seth, kanaansko-ugaritski Moth, sumerski Nergal i žena mu Ereš-ki-gal, povlačili pred bogovima koji oličavahu buđenje i rast vegetacije. Takvi su egipatski bogovi Šu i Tefnut, sumerski Inanna i Dumuzi (u Vavilonu Ištar i Tammuz) ugaritski Anat i Baal-Alijan itd.

Po sebi je jasno da se u tim svetkovinama u najstarija vremena slavio povratak *duha prirode*, odnosno *biljnog duha*, što je uticalo na stvaranje mitova o gore navedenim „bogovima prirode koji umiru i uskrsavaju.“

Himne ispjevane u čast određenih božanstava koje tvore himničku poeziju svakako su veći i značajniji dio vjerske lirske poezije. U himnama, to jest pohvalnim pjesmama, odnosno hvalospjevima, određenom božanstvu stari je Egipćanin, jednako kao i Sumeranin, Vavilonjanin i Asiranin izrazio svoja najdublja i najiskrenija vjerska osjećanja i odnos prema bogu. Mesopotamljanin se, kao i Egipćanin, u tim himnama ne moli bogovima samo da bi mu podarili bolji život već on od bogova traži da osiguraju pravičan društveni poredak, jer su upravo bogovi ti koji sve čuju i vide, a pošto su u njihovim očima ovi dobri i pravedni, oni mogu i hoće da kazne zlo.

Osim toga, u mnogim se himnama osjeća spontani izliv radosti životu i zahvalnost za sve ljepote ovoga svijeta što ih

besmrtno božanstvo udijeli smrtnom čovjeku. U tom se smislu u egipatskoj himničkoj poeziji ističe prelijepa i dražesna *Himna Atonu* faraona Akhenatona, odnosno Amenhotepa Četvrtog iz četrnaestog stoljeća za kojom slijedi *Velika himna Amonu* u kojoj se Amon, odnosno Amon-Ra veliča kao tvorac neba i zemlje, bogova i ljudi; dalje *Himna Amon-Ra-u* u kojoj se Amon-Ra veliča ne samo kao tvorac „bogova, ljudi, životinja i biljaka“, već se, štaviše, opjeva i njegova uspješna borba s Apofisom, odnosno Apepom, iskonskom aždajom koja bogasunce Ra napada svake noći dok plovi podzemnim Nilom gdje se nalazi carstvo umrlih Duat, odnosno Tuat.

Svoju zahvalnost Nilu kao hranitelju drevni je Egipćanin izrazio u lijepoj *Himni Nilu*, dok se u *Himni Ozirisu* opisuje što je ovaj bog učinio za ljudski rod, kao i njegov značaj u staroegipatskom panteonu.

Od *sumerskih* himni bogovima ističu se: *Himna boginji pravde Nan-še*, *Himna Nergalu*, *Himna Ninurti*, *Himna Inanni*, Enheduane kćerke Sargona Velikog te *Hvalospjev En-lilu*.

Među *vavilonskim* himnama bogovima zacijelo je najljepša i najslavnija *Himna Šamašu*, bogu sunca za kojom slijede: *Himna boginji Ištar* te *Himna Marduku* kojima pridružujemo i jedan, više psalam na himnu iz Asirije u čast boga En-lila.

Psalmima se posebno ističe stara *hebrejska* književnost koja u tom pogledu svoj uzor ima u kanaansko-ugaritskoj književnosti u kojoj su *psalmi* bili sastavni dio kulturnog pjesništva. U prilog tome ide činjenica da psalmi spadaju u najstarije književne vrste u *Starom zavjetu*.

Starozavjetni psalmi, koji spadaju u čistu poeziju, po obliku dijele se na *narodne* i *individualne tužbalice*, *hvalospjeve* i *zahvalnice*. *Knjiga psalama* koja obuhvata stotinu i pedeset pjesama izvanredne ljepote vršila je i vrši veliki uticaj na poeziju mnogih naroda.

Stara hebrejska književnost poznaje i *proročku* književnost,

književnu vrstu poznatu i u književnosti drevnog Egipta, Vavilona i donekle Kanaana.

Proročka književnost, od samoga početka u osmom vijeku prije Hrista odlikuje se bogatstvom jezika i stila, maštovitošću opisa i parabolama izrečenim egzaltiranim tonom, zbog čega se i ubraja u „vrhunske domete pjesništva i besjedništva“ u *Starom zavjetu*.

Budući da su se na cijelom Bliskom istoku, sa izuzetkom starih Hebreja, vladari smatrali ne samo sinovima vrhovnog božanstva kao apsolutnog gospodara nebeske i zemaljske, kao odraza nebeske države, već i namjesnicima i sveštenicima njegovim, to se u vjersku lirsku poeziju mogu svrstati i *himne vladarima*, odnosno himne faraonima u Egiptu i *himne kraljevima* u Mesopotamiji u kojima se oni veličaju kao božanstva. Predmet opjevanja tih himni često su podvizi i pobjede vladara, a nerijetko njegove sveštenečke funkcije, tako tvoreći *himničku biografiju*. Takve su, uzmimo, himne u čast faraona Sesotrisa Trećeg ili pak himna u čast kralja Šulgija⁸.

Himne vladarima, koje se mogu razumjeti i kao „svjetovni oblik himni bogovima“, pjevane su prilikom određenog obreda, ustoličenja kralja, posvećenja vladareve statue itd.

Kao što su himne vladarima posredno upućene bogu-zaštitniku samog vladara tako se i *himne-tužaljke*, odnosno tužbalice – mada ispjevane u spomen razaranja nekoga grada ili češće hrama koji je za stanovnike, odnosno vjernike imao presudan značaj – obraćaju mjesnom božanstvu, odnosno božanstvu hrama, zazivajući božanstvo da se vrati i osveti svoj razoreni grad, odnosno hram. Budući da je u arhajskoj Mesopotamiji dolazilo do čestih razaranja i pustošenja gradova (kakvu je sudbinu Egipat doživio u vrijeme provale Hiksa) ti su događaji

⁸ *Himne vladarima*, u kojima se opjevaju njihovi podvizi, slične su ranije navedenim *pobjedničkim pjesmama*.

služili kao stalan izvor inspiracije mesopotamskim pjesnicima, od kojih se jedan još prije tri i po hiljade godina vjeka da su odavno sve pjesničke teme iscrpljene. Među himne-tužaljke svakako idu *Prokletstvo Akada-Ekur je osvećen, Propast Ura*, te pet himni-tužaljki o propasti, odnosno razorenju Jerusalema, godine 587, od strane vavilonskog kralja Nabukodonosora (604-562).

Stil gore navedenih vrsta himni krajnje je jednostavan, jezik jezgrovit, a rečenice kratke i ispunjene sjetom.

Himne-tužaljke i himne bogovima recitovane su uz određene religijske obrede vezane za stanovite svečanosti izvođene uz ples i muziku.

Tako gledajući na stvari, *himnička poezija* bliskoistočnih naroda pokazuje se kao dio umjetničke cjeline koju sačinjavaju dramsko recitovanje, ples, gluma i muzika.

Molitve božanstvima predstavljaju posebnu vrstu vjerske lirске poezije, razlikujući se od himni ne samo širokom lepezom obuhvaćenih predmeta, već i načinom obraćanja božanstvu. U njima, naime, lice, s jedne strane, tuži i kaje se, a s druge, preklinje i moli božanstvo da mu udijeli sreću i pruži pomoć u nevolji. Kako su gotovo sve bile prigodnog karaktera, namijenjene izvođenju određenog magijskog obreda, u ime čega i nose naslov, kao recimo, Bajalica, Inkantacija itd, one, kao i molitve vatri, soli, vodi, to jest magijskim izvorima moći, spadaju u *magijsku književnost* veoma zastupljenu kako u Mesopotamiji tako i u starom Egiptu. Sasvim je na mjestu što drevni Hebreji, kao izraziti monoteisti, ne poznaju ni mitove, odnosno mitološke pripovjesti o pojedinim božanstvima, ni molitve upućene tim božanstvima.

U magijsku književnost nesumnjivo spadaju i *basme*, najstarija i najjednostavnija poezija kako u Mesopotamiji tako i u Egiptu. Basma, koja ide za tim da čaranjem, bajanjem postigne određenu svrhu, koristi žive slike, odnosno poredbe, metafore i sintaksički paralelizam stihova, što sve doprinosi njezinoj izražajnosti i

efektnosti. Susrećemo ih u obredima apotropijskog karaktera, magijskim formulama i liječničkim receptima. Oblik basmi uzimaju i *uspavanke* što ukazuje na starost i sekularnost basmi kao „preživjelih primjeraka svjetovne i narodne poezije“ neovisno od propisanih rituala i dvorskog ceremonijala.

Svjetovnu lirsku poeziju tvore ljubavno pjesništvo i mudrosna književnost.

Ljubavno pjesništvo, u kojemu pjesnik uistinu otvara svoju dušu i pjeva kako mu ljubavna čežnja nalaže, susreće se u lirici drevnog Egipta i starih Hebreja, dok se u književnoj baštini stare Mesopotamije mogu tu i tamo susresti samo blijeđe imitacije.

U tim se pjesmama staroegipatski pjesnik čas tuži, čas raduje; čas se ljuti na voljenu draganu; čas je opet opčaran njenom tjelesnom ljepotom, goreći od pohote za njom; sad je opet prekoračio što je tako jogunasta pa ne haje za njegove ljubavne jade. U drugim pjesmama, opet, svoju draganu podsjeća na cvjetne livade, potoke i šumarke sa pticama koji bijahu svjedoci njihove ljubavi što ju pjesnik opisuje gotovo senzualistički.

Egipatsko ljubavno pjesništvo može se podijeliti na cikluse s obzirom na temu i način prikazivanja ljubljene, odnosno ljubljenog koji se upoređuje sa sokolom i labudom, konjem i gazelom. Isto tako, ono se može podijeliti s obzirom na način prikazivanja *lirskog subjekta* u pjesmi koga mogu zastupati podjednako muškarac i žena, kao i personifikovane biljke.

I hebrejska književnost starine poznaje ljubavnu poeziju sačuvanu u *Starom zavjetu*. Najčuvenije djelo posvećeno ljudskoj ljubavi ne samo u hebrejskoj već i u svjetskoj književnosti svakako je Šir haširim (*Ásma asmâton, Carmen carminun, Pjesma nad pjesmama.*) U pitanju je zbornik ljubavnih i svadbenih pjesama izvanredne ljepote i draži koji je vjekovima vršio i vrši golem uticaj na ljubavnu poeziju širom planete.

Budući da je svojstvo lirske poezije opjevanje ne samo ljubavnih osjećanja već i iznošenje ličnih pogleda i misli o životu

jedinke i čitavog društva, o nepravdi i zlu što snalazi ljude na ovome svijetu, kao i opisivanje zagrobnog života, to se u lirsko pjesništvo s pravom ubraja *mudrosna književnost* koja se dijeli na didaktično (gdje ubrajamo prenja ili nadmetanja) kontemplativno ili refleksivno i introspektivno ili pesimističko pjesništvo.

Didaktično i kontemplativno ili refleksivno pjesništvo, sa filozofijskim ili moralističkim sadržajem, raspravlja o patnjama i stradanjima koja snalaze pojedinca i zajednicu, o čemu govore *tužaljke* i *proročanstva*; o redu i poretku i lijepom ponašanju, što je predmet *pouka* i *savjeta*, *izreka* i *poslovice*, kao i o smislu i svrsi ljudskoga života, o čemu govori misaona, sjetna poezija bliskoistočnih naroda, kao što je *Pjesma harfaša* u staroegipatskoj poeziji ili pak sumerska poema *Čovjek i njegov bog*, ili akadaska poema *Hvaliću Gospoda mudrosti*, kamo ubrajamo i *Knjigu o Jovu iz Biblije*.

Ne bi trebalo zaboraviti da je mudrosna književnost drevnog Bliskog istoka prožeta inicijacijskom, odnosno vjerskom mišlju kojoj je svrha mudrost, jer samo ona vodi sjedinjenju s kosmičkom sviješću.

Budući da je didaktično, kao i kontemplativno pjesništvo bilo namijenjeno ne samo užim, obrazovanijim, već i širim slojevima, ono je – za razliku od strogo inicijacijske književnosti koja se odlikuje dubokom simbolikom, što je slučaj s egipatskom *Knjigom mrtvih* i religijsko-filozofijskim epom *Čovjek umoran od života razgovara sa svojom dušom* – izloženo na jasan i slikovit način.

Recimo i to da je didaktična književnost drevnih Sumerana, Vavilonjana i Egipćana vršila snažan uticaj na hetitsku, feničku i drevnu hebrejsku književnost. Ova se posebno odlikovala mudrosnom književnošću koju u *Starom zavjetu* sačinjavaju: *Knjiga mudrosti*, *Mudre izreke*, *Knjiga Sirahova*, *Jov*, *Propovjednik*, kojima se dodaje netom navedena *Pjesma nad pjesmama*.

Kao što himne-tužaljke govore o patnjama i stradanjima stanovnika određenog grada što ga je neprijatelj razorio, zbog čega se s pravom ubrajaju u mudrosnu književnost, tako i egipatske *tužaljke* govore o propasti staroga društvenog poretka i morala i o zlu što ga za sobom povlači bezvlađe i anarhija, što je Egipat snašlo nakon pada Staroga kraljevstva, za čim je uslijedio period bezvlašća poznat kao Prvo međustanje (2300-2100). Upravo nam ovo stanje opisuje čuvena tužaljka nazvana *Opomena jednog egipatskog mudraca* i pripisana mudracu Ipuuru (*Ipuveru*.)

Dok mudrac Upu-ur opisuje stvarno stanje što je zadesilo Egipat, dotle nam u *Nefer-rehu*-ovom *proročanstvu* mudrac Nefer-rehu proročanski govori o budućim bunama i razaranjima, pljačkama i gladi, nasilju i bezvlašću, te o gubitku svih moralnih normi, što će u doglednoj budućnosti snaći Egipat i njegove stanovnike. Sudeći prema plastičnom prikazu užasa što ih donose prevrati i bune i ovo djelo je nastalo u vrijeme Prvoga međustanja ili najkasnije u vrijeme Dvanaeste dinastije (1991–1786) mada je smještena u vrijeme Četvrte dinastije (oko 2613–oko 2494).

Kako uzroci društvenih prevrata, buna i revolucija uvijek vuku u daleku prošlost i kako su umniji ljudi u svim kulturnim sredinama mogli nazrijeti buduća stradanja, nikakvo čudo što su svojim savjetima i poukama nastojali preduprijediti takvo stanje. Imajući na umu upravo pravedno vladanje državom i moralno, praktično ponašanje građana u društvu, umniji pojedinci iz učene i dvorske sredine pribjegavaju pisanju *Pouka* i *Savjeta*, čime se odlikuje egipatska književnost, te *izreka* i *poslovice*, što je bila odlika sumerske, vavilonske i hebrejske književnosti.

Da bi *Poukama*, odnosno *Savjetima* osigurali valjanost pripisuju im autorstvo nekoga vladara ili mudraca iz starine. Tako nastaju: *Pouka vladara Akhtija sinu Merikaru*, nastala oko 2000. godine, u kojoj faraon savjetuje sina-nasljednika kako da se

postavi prema podanicima, uzgred ga upoznavajući sa društvenim prilikama u susjednim zemljama. Dalje, *Pouka za Amen-em-opeta*, sina *Ka-nakhtija*, postanjem iz sedmog ili šestog stoljeća prije Hristova rođenja, ispunjena je moralističkim stavom i pozivanjem na red što ga čuva božanstvo i opomenom da je smrtni čovjek u poređenju s bogom ništa. Ova je *Pouka* značajnija od ostalih utoliko što se u njoj našao izvor *Mudrim izrekama* biblijskih *Mudrosnih knjiga*.

Osim toga, značajna je i *Pouka Amen-em-heta Prvog za sina Sesotrisa* u kojoj ubijeni faraon, utemeljitelj Dvanaeste dinastije koja počinje 1991. godine prije Hrista, priča sinu kako su ga pobunjenici zbacili s vlasti, ujedno mu savjetujući da bude oprezan i da nikome ne poklanja vjeru, jer će mu to doći glave.

Od svih je pouka najstarija i najčuvanija *Pouka Ptah-hotepa* (Ptahotepa) nastojnika faraona Izezija iz Pete dinastije (2494–2345) u kojoj ovaj visoki dvorski činovnik i mudrac daje savjete i upute sinu kako da se postavi prema višima i nižima po vlasti; kako da se ophodi prema gospodarar, a kako prema sluzi; kako da se ponaša u porodici, društvu i životu uopšte, dajući mu dragocjena zapažanja o ljudima, onim drskim i onim skromnim, o pretvornim i iskrenim, što je doprinijelo da ova *Pouka* postane uzorom drugim poukama.

Stil, odnosno *jezik* staroegipatskih Pouka je jezgrovit, ugladen i biran, što se može reći i za jezik sumerskih i hebrejskih zbirki izreka (pripisanih državniku i mudracu Solomonu koji djeluje između 970. i 931. godine prije Hrista) izraženih *jedro i epigramskim* književnim jezikom, za razliku od izreka i poslovice drevnih Vavilonjana obučenih u ruho metafore i stiha.

Drugi, možda najznačajniji dio mudrosne književnosti, jeste *kontemplativno* pjesništvo posvećeno pitanjima čovjekova postanja i svrhe življenja na ovome svijetu i u zagrobnom životu.

U toj vrsti pjesništva prastari pjesnici drevnog bliskog istoka u ta, tamom obavijena vremena, postavljaju tako nam bliska

pitanja: što je život, što smrt; što bol i patnja; što radost i veselje; što red i pravda; što anarhija i nepravda; što ljubav i prijateljstvo; što mržnja i neprijateljstvo; što, pak, božanstvo i njegova mjerila pravde; što smrtni čovjek i njegov pogled na ovozemaljsku nepravdu i božanstvo koje počesto jednim okom gleda na ljudske patnje, nepravdu i zločin.

Sumnjajući u božanstvo i njegova mjerila pravde drevni je Mesopotamljanin, jednako kao i Hebrej i Egipćanin, stao sumnjati i u zagrobni život, savjetujući svojem srcu da uživa na ovome svijetu, jer se sa onoga ionako niko nije vratio da nam ma što o njemu kaže.

Navedena pitanja predmet su gore citirane sumerske poeme *Čovjek i njegov bog*, sumerska varijanta pravednog Jova; akadске poeme *Hvaliču Gospoda mudrosti*, akadská varijanta pravednoga Jova; hebrejske poeme *Jov i Pjesme harfaša* - najvjerojatnije posebna pjesnička vrsta staroegipatske književnosti kojoj je osnovna tema problem života i smrti na zemlji i zagrobni život.

Prenja ili *nadmetanja* spadaju u didaktičnu poeziju utoliko što se ova vrsta književnosti, u liku određenih lica različitih zvanja, te personifikovanih životinja, metala ili biljaka, dotiče pitanja ljudskog duhovnog i materijalnog napretka, dostignuća i značaja što ga ta dva lica u dijalogu imaju za ljudsku kulturu. Takva su prenja, nadmetanja u sumerskoj književnosti: *Emeš i Enten*; *Inanna odabira zemljoradnika*; *Pronalazak i posvećenje trnokopa*, u akadskoj *Razgovor tamarisa i palme* itd.

Pojava didaktičnog, odnosno kontemplativnog pjesništva jasno ukazuje da su drevni Mesopotamljani i Egipćani pored radosti spoznali i tegobe života, naročito u vrijeme raznih pobuna, razaranja i pustošenja, kada nestaje blagostanja pojedina i čitavog društva, kad dolazi do anarhije i haosa što dovodi do opšte bijede i duhovnog bespuća, time i do očajja i samoubistva. U tim se vremenima čovjek *ne raduje rađanju sunca na istoku, ne privlači ga ovaj beznadni i besciljni život iz koga često*

izlaz traži u smrti. To je vrijeme kad čovjek postaje sve uvjereniji u neispravnost ljudskih pothvata, u prolaznost, u *čovjekovu nemogućnost da dosegne do apsolutnog dobra kao svrhe življenja koja bi ovozemaljski život činila opravdanim.* Upravo ovakva mračna razmišljanja o ovozemaljskom životu u drevnoj Mesopotamiji i Egiptu izrodila su *introspektivno*, u sebe zagledano, odnosno *pesimističko* pjesništvo ispunjeno dubokim sumnjama.

Najbolji primjer ovoga pjesništva u staroegipatskoj književnosti nesumnjivo je religijsko-filosofijski ep *Čovjek umoran od života razgovara sa svojom dušom*, nastao oko 2200. godine prije Hrista, upravo u vrijeme Prvoga međustanja obojenog ustancima, pustošenjem i anarhijom, što je uslijedilo nakon pada Staroga kraljevstva u kojemu je drevni Egipćanin isticao puninu života, *ličnu preduzimljivost, akciju i slobodu djelovanja.* Ovome djelu, kao jednom od najveličanstvenijih plodova duhovne kulture čovječanstva, po „pesimističkom“ tonu u književnosti drevne Mesopotamije odgovara dijalog nazvan *Razgovor gospodara i sluga*, nastao u prvom hiljadugodištu prije Hristova rođenja, u vrijeme gašenja mesopotamske civilizacije, u vrijeme kada Mesopotamljanin uistinu vjeruje da u *ovozemljaskom životu nema istinskog dobra poradi kojega bi se isplatilo živjeti.* Iz toga on, kao i Egipćanin iz Prvoga međustanja, izvlači zaključak da je smrt bolja od života i da u njoj treba potražiti izlaz i utočište.

3. *Forma i stil – ocjena umjetničke vrijednosti sumersko-akadske, hebrejske i egipatske epske i lirske poezije*

Što se tiče forme i stila epske i lirske poezije oni se donekle razlikuju u mesopotamskoj i egipatskoj književnosti.

Forma, vanjski oblik *egipatske lirske poezije* pruža sljedeću sliku: pjesma se dijeli na strofe unutar kojih se stihovi mogu podudarati bilo srokom bilo po smislu, ili pak biti jedan dru-

gome sučeljeni, to jest antitetični. Druga se strofa može misaono nastavljati na prvu ili s njom tvoriti antitezu.

Forma *mesopotamske epske i lirske poezije* pruža slijedeći izgled: pjesma, odnosno ep i mitološka priča sastoji se iz stihova od kojih se svaki može dijeliti na dva polustiha; dalje, svaki stih ima određen broj naglasaka, tvoreći zaokruženu rečenicu. Jedan par stihova čini polustrofu, dva para tvori strofu kao zaokruženu misaonu cjelinu.

Posjedovanje strofe sa paralelnom ili antitetičnom ravnotežom misli, čime se posebno ističu mesopotamska poezija i hebrejski psalmi, glavna je odlika poezije gotovo svih naroda drevnog Bliskog istoka: Sumerana, Egipćana i posebno Vavilonjana, Hebreja i Ugarićana.

Osnovna osobina starog hebrejskog pjesništva bila je paralelizam i simetrija stihova. Što se tiče *izraza* u poeziji *Staroga zavjeta*, on je ekspresivan i slikovit, ritam slobodan, dok rimu susrećemo u starijim poetskim ostvarenjima.

Strofa sa paralelnim ili antitetičnim mislima potiče iz najstarijih vremena, a najlakše se raspoznavala i koristila kao stih u epskoj i lirskoj poeziji, mada u tu svrhu jedna i druga koriste i aliteraciju.

Kad je riječ o *stilu* bliskoistočne epske i lirske poezije, valja istaći da se bogatstvo misli sadržanih u najboljim epskim djelima Mesopotamije, te himnama i psalmima drevnih Egipćana, Mesopotamljana i Hebreja, kao i uopšte maštovitost lirske poezije, takmičila s ljepotom jezika, što se posebno osjeća u lirici drevnog Egipta. Staroegipatski lirski pjesnik je, naime, svjesno težio stilskim obilježjima poezije, što će reći upotrebi slabo poznatih riječi i izraza, te metaforičnom i alegorijskom izražavanju. Riječju, težio je biranom i nesvakidašnjem jeziku, što nam lijepo ilustruje *Tužaljka Haheperre-Snuba*, asirska himna, odnosno psalam bogu En-lilu, *Pouka nadstojnika Ptah-hotepa* itd.

Naspram rečenog o formi i stilu, kad smo kod ocjene umjetničke vrijednosti pojedinih književnih rodova i vrsta, to

počesto nije jednostavan posao, čemu je više razloga. S jedne strane, poteškoću stvara koliko često neznatan broj sačuvanih djela određenog književnog žanra, toliko i fragmentarnost tekstova, a s druge, još uvijek nedovoljno poznavanje jezika izvornika. Navedeno posebno vrijedi kad je riječ o jeziku poezije kao proizvodu ljudske uobrazilje, s razlogom što riječi u poetskom tekstu poprimaju preneseno značenje. To je razlog zašto je ponekad teško utvrditi da li pred sobom, misleći na izvorni tekst, imamo prozno ili poetsko djelo, mada često u pogledu sadržaja, nije teško ustanoviti kojem književnom rodu ili vrsti ono pripada. Ovo tim prije što je prelaz iz proze u poeziju, odnosno iz običnog u uzvišeniji način izražavanja u svim književnostima drevnog Bliskog istoka, zbog fleksibilnosti jezika, bio jednostavan.

4. *Poema o pravedniku-patniku i problem ljudske patnje*

Pitanja pravde i nepravde, dobra i zla, grijeha i kazne, te opravdanosti ljudske patnje zaokupljala su čovječanstvo od pamtivjeka.

Kad je riječ o *patnji* i *trpljenju* koje doživljava pravedan čovjek, potom o uzrocima i načinu da se patnja otkloni, na to su pitanje stari narodi drevnog Bliskog istoka davali različite odgovore.

Učeni ljudi i teolozi drevnog *Sumera* ispovijedali su i podržavali naučavanje da su čovjekove nedaće, odnosno patnje posljedica njegova grešnog djelovanja i samih nedjela. Po njihovom istinskom osvjedočenju niko, naime, nije bezgrešan, kao što se to kaže u poemi *Čovjek i njegov bog*:

*Nikada majka bezgrešno ne rodi dijete,
... smrtnika odvajkad bezgrešna ne bi.*

Da bi se čovjek oslobodio patnje kao posljedice grešnog postupanja dužan je da se, po sumerskim teolozima, usrdno moli

bogovima i bude im pokoran da bi mu se oni smilovali i od nje ga oslobodili.

Kod drevnih *Akađana*, kao posljednika drevnih Sumerana, susreće se drugačije poimanje uzroka patnje. U prva dva pjevanja, odnosno tablice epa *Hvaliću Gospoda mudrosti*, pravednik se, naime, pita kako to da ga snalaze tolika zla i nevolje kad je živio u skladu s pravdom i zakonom, klonio se zla, pomagao siromašnima, poštovao bogove? Ne mogavši to pojmiti kod njega se rađa sumnja u ljudska i božanska mjerila pravde i pravičnosti, dobra i zla pa se pita: da li je ono što je za čovjeka moralno dobro i pravedno takvo i za višnje bogove?

Rješenje patnje autor akademskog *Epa*, odnosno akademski teolozi, *mutatis mutandis*, ipak vide u obraćanju bogu koji će ga na kraju osloboditi, što se i desilo akademskom pravednom paćeniku.

Drevni *Hebreji*, slično Sumeranima, u najranijem razdoblju svoje istorije, u vrijeme patrijarha (1850-1500) kada i nastaje usmeno *predanje* o pravednom Jovu, duboko su uvjereni da je čovjekova patnja posljedica njegova grijeha. Upravo u to pravednog Jova žele uvjeriti njegova tri prijatelja - Elifas Temanac, Baldad iz Šuaha i Sofar iz Mineja - dok on uporno tvrdi da je nedužan, negodujući protiv božje samovolje⁹.

U kasnijem razdoblju problem ljudske patnje stari Hebreji i ostali Semiti nastoje riješiti kolektivnom odgovornošću, što će reći da pravedan čovjek trpi zbog nepravednih ljudi u društvu. Protiv takvog poimanja patnje ustaju proroci koji u prvi plan stavljaju ličnu odgovornost, što znači da će svako dobiti po zaslugi.

Problem patnje u *Poemi o Jovu* rješava se autorovim dokazivanjem da je čovjek odveć ništavan prema svemogućem i

⁹ Suprotno gornjem, francuski filosof R. Žirar smatra da Jov pati, jer je *žrtveni jarac, ispaštalic svoje zajednice*, o čemu up. *Stari put grešnika*. Novi sad 1989, str. 10. (Prevela sa francuskog Frida Filipović). Mišljenja smo da je problem patnje u gornjem djelu dosta pojednostavljen i jednostrano prikazan.

sveznajućem Bogu (koga naziva čas Eloh, čas Eljon, čas Šadaj, čas Jahve) da bi mogao razumjeti njegove namjere i put koji svaki čovjek mora proći od rođenja do smrti. Njegovo je da bude beskrajno odan bogu koji ga na kraju neće napustiti, već suprotno, za vjernost obilno nagraditi, što se i desilo biblijskom Jovu.

Kad je riječ o razumijevanju patnje kod starih *Egipćana* izraženom u religijsko-filosofijskom epu *Čovjek umoran od života razgovora sa svojom dušom*, nužno je naglasiti da po njima patnja, individualna ili kolektivna, vodi omudrenosti i istini, što je oličeno u vagi, tome prastarom simbolu ravnoteže života i smrti kao dviju poluga kružnog procesa, vječnog tkanja života u kojemu se smrt, umrli pokazuje samo kao osnova, supstrat za novi život. Proces sličan sazrelom žitu bačenom u crnu zemlju iz kojeg će putem sublimacije nastati novi život, klica koja će stasati u stabljiku, donijeti plod i tako unedogled.

To i jeste razlog zašto se patnikova duša, Ba kao oličenje svijesti, iščuđuje što on priželjkuje smrt kao da je ona nešto sasvim drugo od života.

5. Sastav, sadržaj, vrijeme postanja i jezik Poema o pravednom paćeniku

Sumerska poema *Čovjek i njegov bog* s obzirom na sadržaj dijeli se na četiri dijela. U prvom dijelu – poslije uvoda, stihovi 1–9, u kojemu se govori o tome kako čovjek treba da hvali i slavi Ličnoga boga – od 10. do 20. stiha, pjesnik uvodi bezimenu osobu koja se, skrhana raznim nevoljama i boleštinama, obraća bogu molitvom i plačom, ali ne kao izrazom nerazumnog cmizdrenja, kao što bi to htio uvaženi prof. dr S. N. Kramer¹⁰, već kao izrazom beskrajne odanosti i duboke vjere u svoga boga.

¹⁰ Up. Samuel Noah Kramer, *Historija počinje u Sumeru*, „Epoha“, Zagreb 1966, str. 127. i d. (Prevela s engleskog Vesna Krmptić).

U drugom, središnjem dijelu, stihovi 26–56, slijedi patnikovo otvaranje duše svojemu bogu i tuženje nad zlostavljanjima što ih neopravdano trpi od svojih bližnjih.

U trećem dijelu, stihovi 57–95, tuži se na zlu sudbinu, dok četvrti dio, stihovi, 96–116, sadrži patnikovu ispovjest grijeha i molbu za otkupljenje od njih. Iz završnih stihova, 124–140, saznajemo da je patnikova molba uslišena, da se bog odazvao molbama i oslobodio ga patnji.

Ep, odnosno *Poemu* postanjem valja situirati na kraj trećega ili na sam početak drugoga milenija prije Hrista. Gornjoj postavci kao valjan razlog može poslužiti činjenica da se dopuna akademskog epa, odnosno epske poeme *Hvaliču Gospoda mudrosti*, na čije je postanje gornja sumerska *Poema* nesumnjivo uticala, smješta u vrijeme prve vavilonske dinastije – između 1900. i 1711. prije nove ere. Ne treba zaboraviti činjenicu da svi rodovi i vrste akadsko-vavilonske književnosti nastaju pod velikim uticajem sumerske književnosti.

Jezik Epa, čija je osnovna odlika jasnoća, jezgrovitost i antitetičnost, jeste klasični sumerski kojim su napisana književna ostvarenja iz epske i lirske poezije kao što su *Lahar i Ašnan*, *En-Ki i Nin-mah*, *Postanje i posvećenje trnokopa*, *Gilgameš*, *Enkidu i donji svijet*, *En-lil i Nin-lil – Rođenje boga Nanne*, *Dumuzi i Inanna – Ljubav u giparu*, *Inanna i kralj – Blagoslov za svadbenu noć* i mnoge druge poeme.

Akadski ep, odnosno poema *Hvaliču Gospoda mudrosti* sastoji se iz četiri pjevanja, odnosno table, od kojih će prvo i drugo biti uzeto u razmatranje i prevedeno, dok se treće i četvrto izostavlja zbog ponavljanja sadržaja iz prva dva pjevanja.

Prvih petnaest stihova predstavljaju hvalospjev bogu Marduku. Nakon toga slijedi prekid do četrdeset i prvoga stiha. Autor *Epa* je u nama izgubljenom dijelu uveo ličnost pravednog paćenika koji ustaje protiv nepravde, zla i nevolja koje su ga snašle, pitajući se kako to da ga snađoše tolika zla i patnje kad

je živio u skladu s pravdom i zakonom, poštovao bogove, molio im se, prinosio im žrtve i ukućane učio čestitom životu (stihovi 10–31, Drugoga pjevanja). Ako pak živi čestitim životom čime je zaslužio da ga napadaju tolike bolesti, muče zlodusi, napuštaju njegov bog i boginja, svjetina ga smatra umrlim, a neprijatelji likuju nad njim (stihovi 50–116. Drugoga pjevanja).

Sumnjajući u vrijednosti života, ljudska i božanska mjerila pravde i pravičnosti naš se pravednik-paćenik rezignirano pita: da li je ono što je za čovjeka moralno dobro i pravedno takvo i za bogove, ili je u očima bogova zlo ono što je u očima ljudi dobro i pravedno (stihovi 32–37. Drugoga pjevanja).

Iz Trećeg i Četvrtog pjevanja vidimo da se patniku smilovao njegov Lični bog, oslobodio ga svih nevolja i odveo pred boga Marduka.

Nema sumnje da je problem pravde i pravičnosti, dobra i zla, patnje i trpljenja u prvim vijekovima drugoga hiljadugodišta prije nove ere u mesopotamskom društvu bio uveliko aktualiziran¹¹.

Prva verzija *Epa*, obuhvatajući prva dva pjevanja koja govore o nedaćama što su snašle pravednoga čovjeka, ali ne i o izbjavljenju od njih, najvjerojatnije je nastala na samome početku drugoga milenijuma, a možda i ranije. Gornjoj pretpostavci ide u prilog činjenica da su u vrijeme Prve vavilonske dinastije, kad dolazi do velike vjerske reforme, teolozi, nezadovoljni pesimističkim svršetkom *Epa*, dodali Treće i Četvrto pjevanje, odnosno tablicu, gdje se govori o tome kako pravedni paćenik ozdravljuje, vraća mu se imovina, poštovanje bližnjih i naklonost boga Marduka.

¹¹ O problemu pravde i pravičnosti, kao temeljnim načelima svakodnevnog života drevnih Mesopotamljana, up. dr. Marko Višić, *Misaoni i vjerski život narodâ drevne Mesopotamije*. Uvodna studija u djelo *Zakonici drevne Mesopotamije*, „Svjetlost“, Sarajevo 1989, str. 65-66.

Jezik Epa, koji se odlikuje jezgrovitosti, paralelizmom i antitetičnošću, jeste akadski kojim je napisan i herojski *Ep o Gilgamešu*.

Poema o Jovu podijeljena je na četrdeset i dva poglavlja koja se, s obzirom na sadržaj i jezik, dijele na tri glavna dijela: uvod u prozi (1–2. poglavlje) središnji dio koji sačinjavaju dijalozi rasprave u pjesničkom obliku (3–42. poglavlje) i pogovor u prozi.

U *uvodu* se opisuje Jov kao pravedan i pobožan, bogat i sretan paganski rodovski starješina iz zemlje Us koja se smješta u Edom ili u Arabiju.

Satan, više manifestacija Đavola no sam Đavo kao otjelovljeno zlo, što će reći Satan kao kušač, time i desna ruka svoga Tvorca, Višnjega boga, stupa pred Gospoda sa ostalom njegovom djecom, odnosno slugama koje Biblija zove Nefilim. On odriče da je Jov pravedan i pobožan iz čiste vjere i ljubavi prema Višnjemu, tvrdeći da je takav, jer mu bog osigurava zemaljsku sreću, dok bi mu u suprotnom okrenuo leđa i promijenio ponašanje. Bog dopušta Satanu da iskuša njegova slugu Jova kojemu potom umiru djeca, nestaje bogatstva, napuštaju prijatelji i žena, da bi na kraju, obolivši od teške kožne bolesti, bio izbačen iz vlastite kuće. Nato mu se pojavljuju tri prijatelja, polunomadski rodovski poglavari iz Temana, Šuaha i Mineja.

U *središnjem*, glavnom dijelu *Epa*, odnosno *Poeme* smjenjuju se dijalozi između Jova i njegova tri prijatelja koji raspravljaju o grijehu i patnji, odnosno o opravdanosti ljudskog trpljenja. Jovovi prijatelji zastupaju uvriježeno mišljenje da je patnja kazna za grijeh, što će reći da Jov trpi, jer je grešan. Jov se brani tvrdeći da je nedužan pritom izražavajući negodovanje prema, po njegovom uvjerenju, samovoljnom i neodgovornom ponašanju boga prema čovjeku.

Autor *Epa* dijaloge okončava himnom Mudrosti u 28. poglavlju, pitajući se da li je ma ko dosegnuo do njezina dna i

pojmi je u cijelosti. Tom himnom kao da se nagovještava Elihu, nova osoba u dijalogu koja u patnji vidi dublji smisao: *sredstvo pročišćenja i nauk poniznosti* (32–37. poglavlje).

Na problem patnje kao čovjeku nedokučivog sredstva što ga Višnji koristi u svom odnosu prema ljudima autor obraća pažnju kroz Jahve-ovo dokazivanje Jovu svoje mudrosti što se očituje u djelima stvaranja koja Jov ne može shvatiti, a htio bi da pojmi problem patnje koji je, kao djelo božje promisli, kudikamo teže (38, 1–42, 6. poglavlje).

U pogovoru (42, 7–17) Jahve Jovu vraća prijašnje bogatstvo udvostručeno, jer je izdržao kušnju koju mu je naturio.

Nasuprot tome što su „nezavršene vjekovne rasprave o porijeklu, piscu i vremenu nastanka“ ove jedinstvene filozofijske i dramske tvorevine u kojoj su visokim umjetničkim stilom prikazani suprotni pogledi na svijet, njezino se usmeno predanje, odnosno postanje, ipak može smjestiti u vrijeme patrijarha, period u koji se smješta i život njezinog protagonista, pravednoga Jova. Predanje o njegovoj životnoj drami prenosilo se usmenim i pismenim putem do petoga stoljeća prije našega računanja vremena kada dolazi do prve zvanične redakcije *Knjige o Jovu*.

Na veliku starost *Epa* ukazuje tekst pisan hebrejskim jezikom teškim za razumijevanje. U njemu se, između ostalog, susreću teški jezički obrti, brojna i idejno teško razumljiva mjesta, što umnogome otežava razumijevanje i još više prevođenje na savremene jezike bilo sa hebrejskog bilo iz *Septuaginte*, prevođa *Staroga zavjeta* sa hebrejskog na helenski što su ga u trećem vijeku prije Hrista, po predanju, sačinili sedamdeset hebrejskih prevodilaca. Budući da su prevodili sa svojega maternjeg na svoj govorni jezik *Septuaginta* se često izjednačuje s izvornim tekstom *Biblije*.

Ako se učeni ljudi ne slažu u pogledu porijekla (pripisujući *Knjigu o Jovu* edomskoj tradiciji) vremena postanja i pisca, ono

se svi slažu u pogledu velike umjetničke vrijednosti *Poeme o Jovu* koja je nesumnjivo jedno od najveličanstvenijih plodova ljudskoga duha i kao takva jedno od najpotresnijih djela ne samo u biblijskoj, nego i u svjetskoj književnosti“.

Problemi o kojima raspravlja ova drama ljudskoga života, kao što je problem grijeha i trpljenja, pravde i nepravde, opravdanost ljudske patnje i poslušnost bogu, kao i velika umjetnička snaga izražena kroz jezgrovito, aforističko i slikovito prikazivanje i najdubljih duševnih borbi i sukoba te „vještina u dramskom oblikovanju djelova predanja“, stavljaju *Knjigu o Jovu* u istu ravan sa Homerovom *Ilijadom*, Danteovom *Božanskom komedijom* i Goethe-ovom dramom *Faust*.

Dodajmo usput da *Knjiga o Jovu* obimom, sadržajem i umjetničkom snagom prevazilazi svoje sumerske, odnosno akademske uzore i prethodnike, o čemu je ranije bilo govora.

O sudbini egipatskog religijsko-filosofijskog epa *Čovjek umoran od života razgovora sa svojom dušom* koji je vjerovatno nastao oko 2200. godine prije Hrista, neka bude rečeno toliko da ga je pionir egiptologije Richard Lepsius godine 1843. kao hijeratski papirus napisan hijeroglifskim pismom otkupio iz londonske kolekcije Atanazi i donio u Berlinski muzej gdje je zaveden pod signaturom 3024. Godine 1859. R. Lepsius objavljuje hijeratski tekst papirusa, odnosno *Epa*, ali bez prevoda. Njemački egiptolog Adolf Erman godine 1896. objavljuje hijeroglifsku transkripciju *Epa*, pritom se koristeći hijeratskim izvornikom papirusa. Uz izvorni tekst A. Erman objavljuje i prvi prevod *Epa* pod naslovom *Gespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele* (Razgovor umornog od života sa svojom dušom).

Ep broji stotinu pedeset i pet redaka. S obzirom na jezik dijeli se na tri dijela: *uvodni* napisan prozom, broji pedeset i dva retka; *središnji* napisan u stihu, broji šezdeset i dva retka i *završni* dio napisan prozom, a broji trideset i šest redaka.

Ep po problematici koju tretira spada u inicijacijsku literaturu drevnog Egipta koja pomoću duboke simbolike izlaže temeljne

i nama gotovo nedokučive sile kosmosa i ljudskoga duha, učeci nas kako da te sile pojmimo, njima zagospodarimo i usmjerimo ih ka uzvišenijem cilju - mudrosti života.

To je ono zbog čega se *Ep*, koji je zahvaljujući sadržaju „četiri pjesme“ iz središnjeg dijela, svrstan u pesimističku literaturu, smatra njezinim antipodom. Njegov sadržaj, intencija i cilj koje-mu teži jeste istinska borba protiv pesimizma. U njemu, naime, (čovjekov) Ba (Duh, Duša) čovjeka očajnog što ovim svijetom haraju tolika zla, odvraća od samoubistva. On mu, kao oličenje misli i mudrosti, vodeći ga kroz mnogobrojna životna iskušenja oličena u fazama borbe njegove *svijesti, nesvijesti, smrti i zore duhovnog* buđenja, osigurava spoznaju i prepoznavanje sebe u tim nedaćama koje su snašle njega i njegove sunarodnike.

Literatura:

- Assmann, J, *Liturgische Lieder an den Sonnengott*, Berlin 1969.
- Bonnet, H, Die Symbolik der Reinigungen im ägyptischen Kult. Objavljeno u *Angelos* I 1925.
- *Cambridge History of the Bible* I-III, Cambridge 1970.
- Đakonov, M. J, *Liričeskaja poezija drevnego vostoka*, Moskva 1984.
- *Encyclopaedia Judaica*, Jeruzalem 1971.
- Erman, A, *Die Literatur der Aegypter*, Leipzig 1923.
- Erman, A, *Grapow, H, Ägyptisches Handwörterbuch*, Darmstadt 1961.
- Falkenstein, A, - Soden, W, *Summerische und akkadische Hymnen und Gebete*, Zürich 1953.
- Frankfort, Henri, *Ancient Egyptian Religion*, New York 1961.
- Gordon, Cyrus, *The Common Background of Greek and Hebrew Civilizations*, New York 1965.
- Graves, R. -Patai, R, *Hebrejski mitovi*, „Naprijed“, Zagreb 1969.
- *Guide to Eastern Literatures*, London 1971.
- Gurney, O.R, *The Hittites*, London 1966.
- Hart, G, *Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London 1986.
- Hornung, E, *Gedanken zur Kunst der Amarnazeit*, Objavljeno u *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, No 97/1971.
- Ivanov, V, *Luna upavšaja s neba. Drevnaja literatura Maloj Azii*, Moskva 1977.
- Lichtheim, M, *Ancient Egyptian Literature* I-II, Berkeley 1976.
- Lurker, M, *Lexikon der Götter und Symbole der alten Ägypter*, Berlin 1987.
- Marshack, Alexander, *The Roots of Civilizations*, London 1972.
- Moscati, Sabatino, *Ancient Semitic Civilizations*, London 1957.

-
- Oppenheim, I.A, *Ancient Mesopotamia. Portrait of a Dead Civilizations*, Chicago 1977.
 - *Povijest svjetske književnosti*, I, Zagreb 1982.
 - Piankoff, A, *La Création du Disque solaire*, Kairo 1953.
 - Rinaldi, G, *Le litterature antiche del Vicino Oriente*, Firenze-Milano 1968.
 - Röllig, W, *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft; Altorientalische Literaturen*, Wiesbaden 1978.
 - Schott, S, *Altaegyptische Liebeslieder*, Zürich 1950.
 - Scully, Vincent, *The Earth, The Temple and The Gods*, Yale 1962.
 - Seux, J. - M, *Hymnes et prières aux dieux de Babylonie et d'Assyrie*, Paris 1976.
 - Turaev, A. B, *Literatura Vostoka*, Vypusk vtoroj, Peterburg 1920.